

Introduktion til dansk og international kommunismeforskning

Interessen for kommunisternes historie er større, end den historiske betydning måske umiddelbart berettiger. I Danmark mønstrede de et forholdsvis lille parti, Danmarks Kommunistiske Parti (DKP), der kun periodevist havde repræsentation i Folketinget, og som i det meste af sin historie var isoleret og foragtet i det danske samfund. Forklaringen ligger nok i, at selvom kommunisterne ikke direkte var bestemmende for landets udvikling, var deres indirekte indflydelse til tider stor. Først og fremmest fordi de var en del af en kommunistisk verdensbevægelse med centrum i Moskva, der blev opfattet som den største trussel mod "den frie verden" med de kapitalistiske, parlamentariske demokratier i Vest som de dominerende. Derved fik kommunisterne en nøglerolle i det korte 20. århundrede fra udbruddet af 1. verdenskrig i 1914 til Sovjetunionens sammenbrud i 1991. Kommunisterne blev den ene part i det, der efter 2. verdenskrig blev til den kolde krig.¹

Kombinationen af den forholdsvis brede interesse for kommunismens rolle i vor nære fortid samt en stadig stigende mængde af tilgængelige kilder, har betydet at studiet af kommunismen i dag udgør en ikke ubetydelig del af den samtidshistoriske forskning. I Danmark har interessen konkretiseret sig i en længere række af mindre studier, især inden for rammerne af arbejderhistorie og koldkrigshistorie, samt i hoveddele af to store, statslige kommissionsundersøgelser, Dansk Institut for Internationale Studiers (DIIS) *Danmark under den kolde krig*, bd. 1-4 (2005) og *PET-kommissionens beretning*, bd. 1-16 (2009).

International kommunismeforskning

Som historieforskningen generelt har kommunismeforskningen traditionelt haft et nationalt fokus. De undersøgelser, der er lavet rundt omkring i verden, har gerne haft udgangspunkt i et af de nationale partier eller lokale kommunisters historie. Omend ikke udelukkende, for der har også været opmærksomhed på kommunisternes særlige internationale karakter, herunder særligt bindingen til Sovjetunionen. Især efter 1989/1991, hvor arkiverne i Moskva, Berlin og andre steder begyndte at åbne sig, blev det muligt at undersøge sådanne forhold. Samtidig har der inden for forskningsfeltet de seneste årtier været tendenser til dels en stigende bevidsthed om det givtige i komparative undersøgelser på tværs af landegrænserne samt til dels en bevægelse imod en smule mindre politiserende historieskrivning, bl.a. fordi hovedpersonerne, kommunisterne selv, stort set er forsvundet fra den offentlige opinion. I praksis er de komparative undersøgelser dog stadig sparsomme, og emnet er fremdeles politisk følsomt, ligesom feltet stadig er delt i to skoler; den totalitaristiske og den komparative.²

Den primært europæiske, komparative skole har udgivet en række antologier, der primært tæller fransk- og engelsksprogede. Her de vigtigste af de sidste: Mikhail Narinsky & Jürgen Rojahn (eds.): *Centre and Periphery. The history of the Comintern in the light of new documents*, Amsterdam 1995; Tauno Saarela & Kimmo Rentola (eds.): *Communism. National and international*, Helsinki 1998; Andrew Thorpe & Tim Rees (eds.): *International Communism and the Communist International 1918-1943*, Manchester 1998; Kevin Morgan, Gidon Cohen & Andrew Flinn (eds.): *Agents of the Revolution. New Biographical Approaches to the History of International Communism in the Age of Lenin and Stalin*, Oxford 2005; og Norman LaPorte, Kevin Morgan & Matthew Worley (eds.): *Bolshevism, Stalinism and the Comintern. Perspectives on Stalinization, 1917-53*, Basingstoke 2008. Igennem alle udgivelserne har det samlende punkt for de bidragsydende forskere været en såkaldt dobbelt afvisning, der indeholder en distancering fra både selvforherligende partifortællinger og dæmonologiske fremstillinger.³

Som et eksempel på dette sidste nævnes oftest Stéphane Courtois et al. (eds.): *Le livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression* (Paris 1997) (dansk oversættelse: *Kommunismens sorte bog. Forbrydelser, terror, undertrykkelse* (Høst & Søn 2002)), hvis hovedformål dels er at opregne

antallet af døde som følge af de kommunistiske regimers forbrydelser rundet i verden – anslås til at være 94.360.000 (flest i Kina og Sovjetunionen), dels at sidestille kommunismen med nazismen som to alen af samme stykke totalitær ideologi. Selvom der er konsensus om, at de kommunistiske regimer var totalitære og har været skyld i et ufatteligt omfang af menneskelig lidelse og død, er bogen blevet kritiseret for sin tilgang til den kommunistiske bevægelse som en monolitisk størrelse og som skyld i "realiseret dæmoni", som Per Stig Møller formulerer det i det danske forord. Især har kritikerne efterlyst en interesse for at komme til en forståelse af den praktiserede kommunisme, herunder de forskellige politiske strømninger i de nationale kommunistpartier, der havde baggrund i nationale, kulturelle og personlige forskelligheder.⁴

Undersøgelser af det sidste, de enkelte partiaktivisters livshistorier, er som inden for andre felter en yndet beskæftigelse. Der er skrevet et hav af biografier om mere eller mindre kendte kommunister. Mere særegent for feltet er derfor udarbejdelsen af flere biografiske leksika og kollektivbiografiske værker om kommunister. Især skal fremhæves den tyske kommunismeforsker Hermann Webers *Deutsche Kommunisten. Biographisches Handbuch 1918 bis 1945* (2. udg., Berlin 2008), der er et imponerende værk med 1.675 korte biografier over ledende, tyske kommunister. Det bagved liggende projekt blev sammen med andre lignende projekter præsenteret på Internationalen Tagung der HistorikerInnen der Arbeiter- und anderer sozialer Bewegungen 41. konference i Linz, Østrig i 2005.⁵

Hovedlandene for den historiske forskning i kommunismen er Frankrig, Tyskland og England, der alle huser videnskabelige tidsskrifter dedikeret til emnet, hhv. *Communisme* (1982-), *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung* (1993-) og *Twentieth Century Communism* (2009-). Selvom det franske med Courtois som redaktør kan karakteriseres som mest "totalitaristisk" og det engelske med Kevin Morgan m.fl. som redaktører som mest "komparativt", er der inden for de faghistoriske kredse tilsyneladende tendenser til tilnærmelse mellem de to skoler, jf. den begyndende afpolitiserings (historisering) af feltet og deraf følgende tegn på retræte fra politisk motiverede yderpositioner. Formentlig kan det seneste nye skud på stammen, Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam's The International Communist Studies and Archives Internet Portal (ICSAP), ses i det perspektiv. Projektet er endnu i sin vorden, men har som det fremgår af titlen en ambition om at være internetportalen for den internationale kommunismeforskning. Indtil videre er der opbakning fra Washington D.C. over Manchester, Amsterdam, Paris, Berlin, Odense/København, Helsinki m.fl. til Moskva.

Ny kildesituation efter 1990

Siden den danske kommunismeforsker Morten Thing for 20 år siden stod på tærsklen til en ny tid og skrev *Om vanskeligheden ved at skrive kommunismens historie*, er der sket meget inden for forskningen i DKP's historie. Indtil da kunne historierne om DKP rubriceres som enten *interne* eller *eksterne* historier. De interne var fra kommunisterne selv, der som regel var mere optaget af politik, end at rekonstruere historien. Undtagelsen var historiker Kurt Jacobsens *Moskva som medspiller* (Tiden 1987) og *Mellem Moskva og København* (Tiden 1989), der tog forskud på kilderne fra Kominternarkivet i Moskva og udfordrede DKP's officielle udlægning af partihistorien.

De eksterne historier var oprindeligt domineret af forholdsvis få "opgørshistorier" af frafaldne kommunister, men fra 1970'erne skete der et kvalitativt og kvantitativt skift. DKP-historierne blev i det årti præget af revolutionære, venstrefløjshistorikere, der gerne ville vise DKP som et reformistisk parti, bl.a. Steen Bille Larsens *Kommunisterne og arbejderklassen 1945-1975* (Tiderne skifter 1977) og Morten Thing & Jørgen Bloch-Poulsens *Danmarks kommunistiske Parti 1918-1941* (Politisk Revy 1979). I 1980'erne kom en historiefaglige modreaktion med Bent Jensens *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle* (Gyldendal 1984). Kendetegnende for forskningen før 1990 var, at den var politiseret og primært baseret på åbne kilder.⁶

Efter 1990 har forudsætningerne for forskningsfeltet ændret sig pga. flere arkivåbninger. Af de udenlandske arkiver har især Kominternarkivet, der er en samlebetegnelse for arkiverne efter Komintern (1919-1943) i Det Russiske Statsarkiv for social og politisk historie, RGASPI, tiltrukket sig opmærksomhed. Arkivet blev samme med en lang række andre arkiver åbnet efter Sovjetunionens sammenbrud i 1991. De første år var der ikke mange adgangsrestriktioner, men siden har det "normaliseret" sig igen. Fra dansk side hjemtog forskellige historikere kopier fra Kominternarkivet, bl.a. Kurt Jacobsen og Morten Thing, og overdrog disse til ABA. Sammen med yderligere kopier modtaget fra DKP har dette materiale siden 2006 været registreret som Kominternarkivets arkiv i ABA.

Derudover indgik ABA i 1993 i en styregruppe under ledelse af rigsarkivaren, der lagde en stor indsats i udarbejdelsen af registranten *Danica i Rusland. Kilder til Danmarks historie efter 1917 i russiske arkiver* (Rigsarkivet 1994). Efterfølgende indkøbte Rigsarkivet kopier fra bl.a. Sovjetunionens Kommunistiske Partis (SUKP) Centralkomites arkiv og Trofæarkivet (Osobyj Archiv), som sammen med tidligere indsamlede dokumenter, er fortegnet i vejledningen *Danica fra Rusland* (Rigsarkivet 1997).⁷ Denne samling indeholder ikke kopier fra Kominternarkivet, men der kan findes andet vedr. DKP. Den næste større indsamling fra udenlandske arkiver skete i forbindelse med udarbejdelsen af DIIS-rapporten fra 2005. Dette materiale befinder sig nu på DCISM Biblioteket i København. Selvom der således samlet set er blevet hjemtaget kopier af mange arkivalier vedr. DKP, så befinder der sig stadig uoverskuelige mængder af relevant materiale i udlandet, især i Rusland og Tyskland.

I Danmark er DKP's arkiv i ABA af indlysende grunde centralt. Dette arkiv baserer sig på en indsamling, der blev foretaget i Dr. Tværgade i 1989-1990. I alt ca. 800 flyttekasser med arkivalier, tryksager m.m. blev indtaget. Mængden og andre prioriteringer betød, at der gik 7 år inden arkivet blev åbnet på almindelige betingelser og endnu et år, inden en foreløbig registrant var udarbejdet. Siden da har arkivet været et af de mest benyttede. I perioden 2006-2009 er ordningen og registreringen af arkivet blevet færdiggjort, således at det nu er muligt at danne sig et indtryk af alle dele af arkivet via registranten.⁸ I tilknytning til DKP-arkivet er der registreret en lang række af andre organisationer og personers arkiver, hvoraf de vigtigste er partiets ungdomsorganisation Danmarks Kommunistiske Ungdom (DKU), Ib Nørlund, Villy Fuglsang, Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen, Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed, Den danske komite for Arbejderkonferencen samt omkring 70 lokale DKP- og DKU-afdelinger. ligesom der stadig er materiale, der endnu ikke er registreret, bl.a. DKP København, Danmarks Demokratiske Kvindeforbund, Knud Jespersen m.fl. På baggrund af arkivalier fra Kominternarkivet, ABA og Tage Revsgaard Andersens private samling, der i 2009 blev afleveret til ABA, har besættelsestidshistorikerne Hans Kirchhoff og Aage Trommer udgivet *"Vor Kamp vil vokse og styrkes". Dokumenter til belysning af Danmarks kommunistiske Partis og Frit Danmarks virksomhed 1939-1943/44* (Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 2001).

Endvidere findes der arkiver efter enkelte partiafdelinger i fx Odense og Aalborg, ligesom en række kommunister eller deres efterkommere har valgt at placere efterladte papirer på andre arkivinstitutioner, fx Aksel Larsens arkiver i Rigsarkivet og Børge Houmanns samling på Det Kongelige Bibliotek. Selv for Danmarks vedkommende er det dog vanskeligt at danne sig et fuldstændigt billede af kildesituationen, da fx efterretningstjenesternes arkiver stadig er utilgængelige for de fleste.

Dansk kommunismeforskning siden 1990

De nye arkivmuligheder resulterede i første omgang i to doktorafhandlinger: Mortens Things *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918-1960* (Tiderne skifter 1993) og Kurt Jacobsens *Aksel Larsen. En politisk biografi* (Vindrose 1993). Selvom specielt den sidste gav

anledning til en vis polemik ved udgivelsen, har begge værker siden vist at være de til dato vægtigste bidrag til dansk kommunismeforskning, og de er i dag derfor helt centrale referenceværker pga. deres detaljerighed. Syntetisk set er *Kommunismens kultur* et svar på Bent Jensens påstand om, at kommunismens udbredelse hang tæt sammen med de intellektuelles trang til en erstatningsreligion. Thing afviser ikke kommunisternes stærke overbevisning som beslægtet med religiøs tro, men ideen om de intellektuelles fascination af "det røde barbari" forkastes. I stedet fremdrages eksistensen af et komplekst samspil og gensidig udveksling mellem en kommunistisk arbejderkultur og en intellektuel kultur med rødder i kulturradikalismen samt mellem kollektive og individuelle aktører, der var påvirket af tidens idemæssige strømninger.

Kurt Jacobsens afhandling er en mere traditionel, magtpolitisk orienteret biografi om den enkeltperson, som nok har spillet den største rolle i partiets historie. Højdepunktet i biografien er Aksel Larsens mislykkede kamp for større uafhængighed af Moskva efter SUKP's 20. kongres og invasionen af Ungarn i 1956. Interessant er det, at partiformandens stilling foregreb en udvikling, der i 1970'erne fik betegnelsen eurokommunisme. Af samme grund var Aksel Larsen efter 1958, hvor han blev ekskluderet af partiet og tog initiativ til dannelsen af Socialistisk Folkeparti, den mest forhadte mand i DKP.

I slipstrømmen af de to doktorafhandlinger er der lavet en lang række faghistoriske studier, som kan opdeles i 1) begivenheds- og begrebshistorier, der omfatter studierne af partiets politik og politiske handlen; 2) biografier, 3) historier, hvor DKP ikke var hovedaktør eller eneste hovedaktør og 4) komparative studier. Studierne baserer sig ikke alle på de nye arkivmuligheder. Den første kategori indeholder således analyser af partiet og dets politik med henblik på bestemte begreber. Kim Benzon Knudsen argumenterer i specialet *Den politiske sekterisme. En side af DKP's historie i et aktuelt perspektiv* (Københavns Universitet 1995) for, at DKP igennem tiderne har bevæget sig på grænsen mellem det sekteriske og ikke-sekteriske. Ifølge Knudsen vedblev idealiserede forestillinger om Sovjetunionen, "den rensede organisation" og illegalitetens militært-hierarkiske organisering med at udgøre vigtige bestanddele i partiets selvforståelse.

Mikkel Thrane Lassen er inde på noget af det samme i *Kommunismens religiøse kerne* (Arbejderhistorie, 4-2004, s. 3-22). Her bliver der ligeledes ved hjælp af sociologiske teorier argumenteret for, at den kommunistiske verdensanskuelse indeholdte en række fælles træk med kristendommen, bl.a. opdelingen af verden i gode og onde kræfter samt en stærk tro på en ny tids komme. Dette skulle også forklare, hvorfor danske kommunister accepterede eller vendte det blinde øje til terroren i Sovjetunionen. Kommunisterne var ifølge Lassen fanget i en religiøs midlertidighed, hvor målet helligede midlet. Selv opfattede kommunisterne sig ikke som religiøse. En mindre del organiserede sig sågar i antireligiøse foreninger, hvilket Julius Wilm har undersøgt i artiklen *Ikke Bøn, men Kamp! Organiseret, socialistisk religionskritik i Danmark 1925-34* (Arbejderhistorie, 1-2009, s. 48-66.)

To andre begrebshistoriske undersøgelser skal nævnes; Søren Nielsen-Mans *Kurs mod demokrati? Kommunismens demokratigrundlag og DKP's demokratiopfattelse 1919-1947* (SFAH 2008) og Jesper Jørgensens to artikler om DKP's nationalopfattelse 1936-1976: *Mellem nationalt ansvar og internationale forpligtigelser. DKP 1958-1976* (Arbejderhistorie, 4-2004 s. 23-39) og *"Vort parti er et dansk parti". DKP og det nationale 1936-1952* (Arbejderhistorie, 2/3-2005 s. 49-66).⁹ Begge undersøgelser stiller sig så at sige i kommunisternes sko for at komme til en forståelse af, hvad de egentlig mente. Selvom DKP's mål ikke var at genetablere det borgerlige Danmark fra før krigen, hæfter begge sig ved betydningen af modstandskampen mod den tyske besættelse i årene fra 1941 til 1945 for udviklingen af partiets politik i en mere hhv. demokratisk og national retning.

Søren Nielsen-Man ser således i den første efterkrigstid et "demokratisk mulighedernes vindue", hvor DKP kæmpede for en fredelig overgang til en dansk socialisme med ukrænkelige, universelle friheds- og menneskerettigheder og parlamentarisk flerpartistyre. En konklusion, der står i stærk

kontrast til tidligere undersøgelser af Michael Kjeldsen og Bent Jensen, der i artiklerne "*Folkets vilje – landets lov*"? Om DKP's overgangsprogram og demokratiet og *Magten og æren. DKP's forestillinger om en folkedemokratisk magtovertagelse efter 1945* (begge i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998*, Museum Tusculanums Forlag 1998, hhv. s. 447-500 og s. 501-524) tolker kommunisternes intentioner om omfattende udrensning af landsforrædere og indførelsen af folkedemokrati som klart antidemokratiske samt finder det overvejende sandsynligt, at DKP ville have indført et kommunistisk diktatur, hvis Danmark var blevet "befriet" af Sovjetunionen.

Jesper Jørgensens hovedpointer er, at 1) det nationale under besættelsen blev internaliseret i en generation af kommunister, der kom til at sidde tungt på partiet helt frem til Murens fald; at 2) det nationale efter krigen blev inkorporeret i partis politik på linje med loyaliteten over for Sovjetunionen i form af en dobbelt patriotisme; og at 3) DKP fra midten af 1960'erne begyndte at agere selvstændigt i såkaldt indre, nationale anliggender. Relationen til Sovjetunionen er også blevet behandlet af Morten Thing. Dels i artiklen *Kommunismen som relation mellem Sovjet og Danmark 1917-1990* (i Sune Jungar og Bent Jensen: *Sovjetunionen och Norden – konflikt, kontakt, influenser*, Helsingfors 1997, s. 185-200), der ligeledes betoner DKP's dobbeltrolle som på en gang værende forankret i Danmark og en del af en verdensbevægelse med centrum i Moskva. Dels i *Kommunisternes kapital* (i Morten Thing: *Guldet fra Moskva. Finanseringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1990*, Forum 2001), der dokumenterer Sovjetunionens mange former for økonomiske bidrag til DKP. Vedr. besættelsen og modstandskampens betydning for DKP i efterkrigstiden kan den næppe overvurderes. Det blev det måske vigtigste referencepunkt i kommunisternes selvforståelse, hvilket også er udgangspunktet for Flemming Nielsen i specialet *En besættelse – De danske kommunisters historieskrivning om besættelsestiden* (Roskilde Universitetscenter 1996).

Periodespecifikke undersøgelser

I det følgende skal de vigtigste af de resterende undersøgelser nævnes kort. Morten Geert Nielsen har i specialet *Politisk kultur på venstrefløjen 1917-1920* (Københavns Universitet 2002) beskrevet det radikale miljø, DKP udsprang af. Olav Harsløf har skrevet *Mondegruppen. Kampen om kunsten og socialismen i Danmark 1928-32* (Museum Tusculanums Forlag 1997). Jon Torsten Lange har ved hjælp af papirer fra både Kominternarkivet og DKP's arkiv set kritisk på partiets antifascistiske periode i specialet *Fælles kamp mod folkets fjender. DKP: Enheds- og folkefrontspolitik 1934-38* (Københavns Universitet 1993). Samme kildegrundlag er benyttet i Lars Jepsen og Thomas Bindsbøll Larsens artikel "*Det vil komme til en national befrielseskamp*". *Kommunisterne og ikke-angrebspagten 1939-41* (Arbejderhistorie, 3-2002, s. 1-22) og Jesper Gronenbergs speciale *Danmarks Kommunistiske Parti under Hitler-Stalin-pagten 1939-1941* (Syddansk Universitet 1999),¹⁰ mens Jørgen (Grønvald) Laustsens udgivelse *Mellem Hammer, Segl og Hagekors. DKP og myten om den lånte tid* (Syddansk Universitetsforlag 2003) primært baserer sig på sekundærlitteratur. Uheldigvis forholder ingen af disse tre undersøgelser sig til hinanden. Den sidste er også blevet kritiseret for uholdbare konklusioner om DKP som "protysk".¹¹

Jørgen Grønvald Laustsen har desuden fået udgivet sin ph.d.-afhandling under titlen *Medløbere og modløbere. DKP, besættelsen og illegaliteten* (Lindhardt og Ringhof 2007), der ligger sig i forlængelse af den førstes forsøg på at nedvurdere kommunisternes indsats under krigen. Sammen med Bent Jensen udgør han de tydeligste repræsentanter for den totalitære skole i Danmark. Inspireret af Bent Jensens arbejder er også Øjvind Breum Danielsens speciale *Tre danske venstreintellektuelles fascination af Sovjetunionen* (Odense Universitet 1998). Omvendt viser Michael Kjeldsen i specialet "*Gå-tidlig-hjem*"-strejkerne juni 1944. *Om optakten til den*

københavnske folkestrejke (Københavns Universitet 1993), at DKP spillede en nøglerolle i den folkelige modstand mod besættelsesmagten. Endelig har Svend Rybner skrevet oversigtsartiklen *Cirkelns kvadratur. DKP under besættelsen* (i Joachim Lund (red.): *Partier under pres – demokratiet under besættelsen*, Gyldendal 2003).

Selvom perioden fra 1945 til 1989/91 stadig er mindre udforsket for DKP's vedkommende, har der de sidste 10 år været en stigende tendens til undersøgelser af netop denne periode. Denne interesse skal formentlig ses i sammenhæng med en bredere interesse for den kolde krigs historie, der nu er den seneste afsluttede historiske epoke, jf. oprettelsen af Center for Koldkrigsstudier ved Syddansk Universitet i 2006 og Center for Koldkrigsforskning under Forsvarsministeriet i 2007. Mange studiers genstandsfelt er derfor også bredere end det danske kommunistiske parti. De mest centrale af disse vil blive omtalt i næste afsnit.

Af de "rene" DKP-studier skal først nævnes to artikler om den kommunistiske fredsbevægelse i 1950'erne: Morten Møller: *Den nye modstandsbevægelse. Mogens Fog og Fredens Tilhængere 1950-59* og Iben Vyff: *Fred, men hvordan? Med 11 danske kvinder på freds- og delegationsrejse i Sovjetunionen i 1953* (begge i *Arbejderhistorie*, 3-2008, hhv. s. 34-51 og 52-66). Lasse Kristensen har skrevet artiklen *Tjekkoslovakiets eksempel – ungkommunistisk dannelse i begyndelsen af den kolde krig* (*Arbejderhistorie*, 2/3-2006, s. 39-51).¹² Det faglige arbejde behandles i Nils H. Groths artikel *Urolighederne i 1956 og kommunisternes rolle* (*Arbejderhistorie*, 3-2000, s. 43-56), der tager fat på det kommunisterne gennem tiderne havde størst succes med, nemlig organisering af utilfredshed med systemet.¹³ Samme form for aktivitet er i fokus i Chris Holmsted Larsens *Tiden arbejder for os. DKP og Vietnamkrigen 1963-1973* (Multivers 2007), hvor grunden for partiets comeback i 1970'erne blev lagt. Et helt centralt element i dette arbejde var viljen til at indgå politiske kompromisser for at understøtte modstandens bredest mulige grundlag, her i Vietnam 69, hvilket blev personificeret i sekretær Ingmar Wagners opgør med en mere revolutionært indstillede Otto Sand. Kommunisternes nationale diskurs i EF-modstanden er behandlet i Jesper Jørgensens artikel *DKP's politik i forhold til EF frem til folkeafstemningen i 1972* (*Arbejderhistorie*, 3-2001, s. 1-16).

Et banebrydende studie af de danske kommunisters nyere historie er Knud Holt Nielsens *Giv mig de rene og ranke. Danmarks Kommunistiske Ungdom 1960-1990* (SFAH 2008), der baserer sig på forfatterens ph.d.-afhandling fra Københavns Universitet 2007. DKU var en integreret del af partiet og blev opfattet som en forskole til partiet. I ungdomsorganisationen blev ungkommunisterne socialiseret i den kommunistiske kultur, med hvad dertil hørte af intern organisering, politisk aktivisme i "bredere bevægelser" og samarbejde med kommunistiske ungdomsorganisationer i udlandet. Et sådant mikrokosmos er også tematiseret i Katrine Madsbjergs speciale *Land og Folk Festivalerne 1976-1989. En analyse af deres politiske og kulturelle udvikling og betydning* (Københavns Universitet 2009). 1980'erne er ligeledes i centrum i Lars Bro Nilssons artikel *Danmarks Kommunistiske Parti under den anden kolde krig* (*Arbejderhistorie*, 2/3-2006, s. 20-38), der ser nærmere på partiets håndtering af krisen i Polen i 1980-1983, og specialet *Kampen for blad og parti. En analyse af Land og Folks betydning for DKP i 1980'erne* (Aalborg Universitet 2008) af Lars Hostrup Hansen. Avisen og festivalerne var tilsyneladende det danske partis vigtigste aktiver i den sidste tid inden det kommunistiske systems kollaps.¹⁴

Senest har Arbejdermuseet & ABA udgivet Årbog 2009 med DKP som tema. Årbogens seks artikler dækker tidsmæssigt hele partiets historie fra dets forhistorie i Socialdemokratisk Ungdomsforbund (SUF) over oprettelsen i 1919 til Murens fald i 1989. Den første artikel af Gerd Callesen handler om genoplivningen af Ungdomsinternationalen under 1. Verdenskrig, hvor SUF spillede en vigtig rolle. Morten Thing har skrevet en artikel om jødiske kommunister, der primært bestod af fattige, jiddish-talende emigranter fra Rusland. De organiserede sig dels i det danske kommunistparti, dels i de jødiske indvandrerorganisationer Ikor (Selskabet til hjælp med den

socialistiske overbygning til det jødiske liv i Sovjetunionen) og Jødisk Arbejder Kultur Forening. Derefter følger historien om Johannes Hansens borgmesterperiode (1946-1954) i København, skrevet af sønnen Lars Teit Hansen og en biografisk artikel om fornævnte Otto Sand (1915-1984) af Chris Holmsted Larsen. Jesper Jørgensen har skrevet om en tredje kommunist fra samme generation, Ib Nørlund, og de interne magtkampe i partiet i 1970'erne. Gennem en undersøgelse af de centrale nomineringer i afvikles myten om Nørlund som partiets grå eminence, bl.a. vist ved omstændighederne omkring formandsvalget i 1977, hvor Nørlund trods Sovjetunionens opbakning hverken blev formand eller næstformand. Endelig bidrager Katrine Madsbjerg med en artikel baseret på hendes fornævnte speciale.

Biografier

Der er efterhånden skrevet en hel del biografier over danske kommunister. Siden 1990 har Jørgen Haugan skrevet *Alt er som bekendt erotik* (om Martin Andersen Nexø) (Gad 1998), Leif Leer Sørensen *Edvard Heiberg og dansk funktionalisme. En arkitekt og hans samtid* (Arkitektens Forlag 2000), Olav Harsløf (red.) *Rudolf Broby-Johansen. En central outsider i det 20. århundrede* (Museum Tusculanum 2000), Niels Barfoed *I unåde. Peter P. Rohde og opgøret med kommunismen* (Gyldendal 2001), Xander Truelsen *En kommunist. Kristen sadelmager, højtstående funktionær i DKP, journalist og redaktør – rids af Poul Thomsens tilværelse 1916-94* (Årsskrift 2000, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv 2001, s. 17-21), Carl Erik Bay *Kulturradikale kapitler. Fra Georg Brandes til Otto Gelsted* (C. A. Reitzel 2003), Jørgen Grønvald Laustsen *Den illoyale gesandt. Thomas Døssings virke i Moskva 1944-47* (Lindhardt og Ringhof 2004), Laust Torp Jensen *Radikalisme, revy og revolte - i Vestjylland. Karen Tovborg Jensen, journalist, 1890-1951*, Jesper Jørgensen *Portræt af en ungkommunist. Ib Nørlund 1932-1940* (Årbog 2005, Arbejdermuseet & ABA 2006, s. 51-73), Erik Nørgaard *Richard Jensen. Historien om en mand* (2. udg., Holkenfeldt 2007), Henning Kjeldgaard *Under falsk flag. Forbundsformand Alfred Petersens politiske virke* (Fodnoter 1, CFKF 2008), Arne Hardis *Idealisten. En biografi om Hans Scherfig* (Gyldendal 2008), Jørgen Sørensen *Sympatisøren. Kjeld Abell og den kolde krig* (Books on Demand 2008), Morten Møller *Mogens Fog. Fra modstandshelt til landsforræder* (bd. 1) og *Den røde rektor* (bd. 2) (Gyldendal 2009), Lars Teit Hansen *Rolig, med Smilet i Øjet. Johannes Hansen* (Underskoven 2009), Morten Heiberg *Leo Kari. En dansker i spansk krigstjeneste 1937-38* (i Rasmus Mariager (red.): *Danskere i krig 1936-48*, Gyldendal 2009, s. 11-51) og Adda Hilden *At sætte sig spor. En biografi om Inger Merete Nordentoft* (Lindhardt og Ringhof 2009).

Derudover har to forfattere været særligt flittige og skrevet og redigeret flere biografiske værker. Morten Thing har sammen med Torben Bech Rasmussen redigeret *Børge Houmann og hans samtid* (Amadeus 1992), skrevet *Portrætter af 10 kommunister* (Tiderne skifter 1996) om Marie Nielsen, Niels Johnsen, Konrad Simonsen, Martin Andersen Nexø, Anders Christensen, Rudolf Broby Johansen, Børge Houmann, Ebbe Neergaard, Mogens Fog og Hans Scherfig og *Hans Kirks mange ansigter* (Gyldendal 1997) samt skrevet biografisk efterskrift til *Rudolf Broby-Johansens Imprimatur. En tidebog. 1916-1987. Artikler og digte* (Sesam 2000). Ole Sohn har forfattet *Fra Folketinget til celle 290. Arne Munch-Petersens skæbne* (Vindrose 1992), *Et liv i kamp og kærlighed. Om sygeplejerske Elna Hiort-Lorenzen* (Dansk Sygeplejeråd 1993), *Der var bud efter dem. Fire skæbneberetninger fra 30'ernes revolutionære miljø* (Vindrose 1994) om Victor Priess, Villy Fuglsang, Helge Kierulff og Etty Hiort-Lorenzen samt *Den højeste straf. En B&W-arbejders liv og skæbne – fra Amager til Stalingrad* (Vindrose 1996) om Christian Pedersen.

En anden slags biografisk værk er Leif Larsen og Thomas Clausens *De forvarede. Politiske fanger 1941-1945* (Gyldendal 1994), der baseret på personsager fra Justitsministeriet beskriver omstændighederne omkring 90 personers, fortrinsvis kommunisters, internering. Endvidere har Arbejdermuseet udgivet udstillingskatalogerne *Victor Brockdorff* (2001), *Herluf Bidstrup. Satire og*

humor (2004), *Hans Scherfig* (2005) og *Per Ulrich. Verdensbilleder* (2006), der alle indeholder biografiske artikler med et kunsthistorisk fokus.

Endelig skal nævnes leksika, der indeholder opslag på danske kommunister. Udover Dansk Biografisk Leksikon (1979-1984) består disse af Dansk Kvindebiografisk Leksikon (2000-2001), *Hvem var hvem 1940-1945* (2005) og Leksikon for det 21. århundrede (www.leksikon.org).

DKP i birollen

Historiske undersøgelser, hvor DKP indgår i som medaktør, er der naturligvis mange af. Her skal derfor også kun nævnes de allermest relevante. De store kommissionsrapporter, DIIS' *Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991* (2005) og *PET-kommissionens beretning* (2009), er uomgængelige. Den første rapport har særligt fokus på truslen fra øst, herunder Sovjetunionens og andre Warszawapagtlandes forsøg på at påvirke Danmarks NATO-politik, hvilket bl.a. belyses ved fremhævelse af disse landes samarbejde med danske kommunister. Ved inddragelse af ikke tidligere benyttede kilder fra russiske arkiver, fx indberetninger fra den sovjetiske ambassade i København, føjes der ny viden til karakteren af det kommunistiske samarbejde. Udredningen inddrager tillige en større mængde efterretningsmateriale og gengiver derigennem de danske efterretningstjenesters vurderinger af DKP's aktiviteter og hensigter.¹⁵ Rapportens indgangsvinkel til de danske kommunisters historie ligger sig tæt op af Bent Jensens *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (Odense Universitetsforlag 2000), hvor de anses som "femte kolonne" af en kommunistisk monolit med hovedsæde i Moskva.

Kildebruget i PET-kommissionens beretnings behandling af DKP er mindre differentieret end i DIIS-rapporten. Der benyttes primært materiale fra PET's arkiv, selvom det oplyses, at PET i 1996 makulerede hovedparten af materialet om dansk og international kommunisme. Alligevel har kommissionen lavet en omfangsrig undersøgelse af overvågningen af kommunisterne (bd. 6), der var PET's hovedaktivitet i hele perioden. Beretningens force ligger naturligt nok i behandlingen af PET's syn på DKP. Dermed ikke sagt, at der ikke bidrages med ny viden om DKP (fx om danske kommunister og sympatisørers kontakter til østlige efterretningstjenester), og at beretningen formentlig vil være et vigtigt udgangspunkt for fremtidige studier i DKP's historie.¹⁶ Politiet overvågede også DKP før 2. Verdenskrig, hvilket Torben Jano har skrevet en artikel om; *På sporet af kommunisterne. Politiets overvågning af DKP 1932-1941* (Arbejderhistorie, 1-1996, s. 1-20). En grundene til overvågningen var, at kommunisterne var involveret i Kominterns illegale arbejde. Dette aspekt har Erik Nørgaard beskæftiget sig med i mange år. Efter 1990 har han udover Richard Jensen-biografien skrevet *Mordet i Kongelunden* (Holkenfeldt 1991).

Det antikommunistiske efterretningsarbejde blev ikke kun udført af staten. Flere private aktører var også aktive. Især socialdemokrater påtog sig denne opgave. Dette private efterretningsarbejde er også behandlet i PET-kommissionens arbejde, men derudover har Kristian Bruhn Henriksen skrevet *HIP – propaganda- eller efterretningsorganisation* (Arbejderhistorie, 1-2007, s. 1-19), Iben Bjørnsson konferensafhandlingen *Arbejderbevægelsens Informations-Central. Socialdemokratisk antikommunisme under den kolde krig 1944-73* (Københavns Universitet 2008) og Peer Henrik Hansen *Firmaets største bedrift. Den hemmelige krig mod de danske kommunister* (Høst & Søn 2005), der bl.a. undersøger den ulovlige aflytning af de ledende kommunister Alfred Jensen og Ragnhild Andersens lejlighed fra 1952 til 1959 – godkendt af ledende socialdemokrater og borgerlige politikere.

Forholdet mellem kommunister og socialdemokrater på arbejdspladserne er undersøgt af Niels Jul Nielsen i *Mellem storpolitik og værkstedsgulv. Den danske arbejder - før, under og efter Den kolde krig* (Museum Tusculanums Forlag 2004), der giver et interessant nyt indblik i den politiske kamps hverdag. Samme vinkel har Martin Kure Nielsen i artiklen *Efterkrigsopgøret i den københavnske fagbevægelse* (Arbejderhistorie, 1-2007, s. 39-55).¹⁷ De tidligere omtalte publikationer om

kommunisternes græsrodsarbejde i fredsbevægelsen og vietnambevægelsen ligger i forlængelse af Søren Hein Rasmussens *Sære alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark* (Odense Universitetsforlag 1997). Her bliver kommunisternes rolle set i et andet perspektiv end hos fx Bent Jensen. Dels er konteksten udelukkende dansk, dels tildeles kommunisterne en rolle som arbejdsbier, der sled og slæbte for det fælles i bevægelserne, men som ikke fik meget af deres egen politik gennemført. Hein Rasmussen fremfører, at hvis man vil "... anskue bevægelserne som instrument for DKP må man således anerkende den mærkelige situation at det var halen der kom til at logre med hunden."¹⁸

Komparative studier

Som nævnte i afsnittet om den internationale forskning er de komparative studier (for) få. Det gælder også for DKP's vedkommende. Der er findes dog nogle. Trine S. Jansen har skrevet artiklen *Komintern og dannelsen af de skandinaviske kommunistpartier* (Arbejderhistorie, 3-2003, s. 20-44), der dokumenterer Kominterns stramme styring af udviklingen i partierne i de første år. Trods et fælles grundvilkår givet af bl.a. Kominterns optagelseskriterier (Moskva-teserne) var der imidlertid også væsentlige forskelle i Kominterns tilgang til partierne. Det Norske Arbejderparti fik således meget længere snor end DKP, fordi det var langt vigtigere at have folden. Et andet nordisk studie er af Sven G. Holstmark, der i indledningen til den ovenfor nævnte antologi *Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1990* (Forum 2001) sammenfatter resultaterne af undersøgelserne af forholdene i Sverige, Norge, Danmark, Island og Finland. Holstmark kan på den baggrund konkludere, at sovjetregimet fra start til slut systematisk ydede økonomisk og materiel støtte til alle kommunistpartierne i Norden – administreret af Kominterns Afdeling for international kontakt (OMS)/SUKP's Internationale Afdeling og praktisk udført af det hemmelige politi, OGPU/KGB.

Et tredje komparativt studie er foretaget af Thomas Ekman Jørgensen i sin ph.d.-afhandling *Transformations and Crises. The Left and the Nation in Denmark and Sweden 1956-1980* (European University Institute, Firenze 2004) og i forstudiet *Split or Reform? The Danish and Swedish CP's facing the post-Stalin era i West European Communism after Stalinism. Comparative approaches* (s. 45-75), redigeret af Maud Bracke and Thomas Ekman Jørgensen (Firenze 2002). Ekman Jørgensen har derved bidraget til forståelsen af konsekvenserne af det store kriseår, 1956, for både dansk og international kommunisme. Især skal det fremhæves, at der i *Split or Reform?* argumenteres overbevisende for, at billedet af splittelsen i 1958 som et resultat af en konflikt mellem sovjettro ortodokse og dansksindede reformister, skygger for, at en stor del af medlemmerne bare ville have fred til at fortsætte det faglige arbejde på arbejdspladserne, og at de konservative, hårde kerne derfor vandt opgøret, fordi kravene om reformer kom til at fremstå som upraktiske og abstrakte tanker, der ledte fokus væk fra "real work".

Slutteligt skal Norcom-projektet nævnes. Der blev sat igang i 2002 af historikere fra Danmark, Sverige, Norge, Finland og Island med det formål at stimulere den komparative kommunismeforskning i Norden. Slutproduktet, som vi endnu har til gode, skulle være et værk med arbejdstitlen *Nordic Communism 1917-1990*. Netværket var især aktivt i 2002-2003, hvor der blev arrangeret en række workshops. Projektleder var Åsmund Egge fra Universitetet i Oslo. Fra Danmark deltog Morten Thing, Lars Jepsen, Knud Holt Nielsen og Svend Rybner.¹⁹

Samlet set bærer forskningsfeltet præg af, at der ikke er fastansat kommunismeforskere på universiteterne. Der mangler både større undersøgelser, der kan sætte de mange små resultater i perspektiv samt større grad af kontinuitet i forskningen, så der fx kunne skabes bedre forbindelse til den internationale forskning. Konsekvensen er, at de indirekte undersøgelser i form af fx kommissionsundersøgelserne kan komme til at tegne billedet af DKP.

¹ Den danske kommunisme i det 20. århundrede var i overvejende grad "sovjetkommunistisk". Der fandtes dog også andre grupperinger, der bekendte sig til kommunisme; anarkister, syndikalister, trotskister, folkesocialister, maoister og venstresocialistiske marxister-leninister o.l.

² Thorgrim Titlestad: *I Stalins skygge. Om korleis ein politisk leiar byggjer og taper makt. Peder Furubotn, NKP og SUKP 1945-49*, Bergen 1997, s. 36-42. I den engelsksprogede verden har man opereret med hhv. 'traditionalister' og 'revisionister' for det samme. (Kevin Morgan: The Trouble with Revisionism: or Communist History with the History Left In, *Labour/Le Travail. Journal of Canadian Labour Studies*, 63, Spring 2009, s. 131-155.)

³ Se anmeldelse af Agents of the Revolution (2005), *Arbejderhistorie*, 4-2006, s. 128f (af Jesper Jørgensen). Se også anmeldelse af Centre and Periphery (1995), *Arbejderhistorie*, 2-1997, s. 82f (af Morten Thing).

⁴ Se Tidsskriftscenterets samling af anmeldelser og debatindlæg vedr. *Kommunismens sorte bog* på www.modkraft.dk.

⁵ Se anmeldelse af Bruno Groppo & Berthold Unfried (Eds.): *Gesichter in der Menge. Kollektivbiographische Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung. Mouvement ouvrier, biographie collective, prosopographie*, 41. Linzer Konferenz 2005, ITH-Tagungsberichte 40, Leipzig 2006 (af Jesper Jørgensen). Se også temanummeret af *Socialist History*, 34, Biography and the Political Uses of Memory, 2009.

⁶ Morten Thing: Kamp og forræderi. Om vanskeligheden ved at skrive kommunismens historie, s. 187-202, I: Niels Ole Højstrup Jensen, Gerd Callesen og Anne-Lise Walsted: *Fremad – ad nye veje. Bidrag til diskussionen om arbejderhistorien i 1990'erne*, SFAH 1990.

⁷ Se også Svend Rybner: I de russiske arkiver, *Arbejderhistorie*, 1-2004, s. 55-69.

⁸ Hans Uwe Petersen: DKP's arkiv i ABA, *Årsskrift 1989/90*, ABA 1991, s. 8-13; Torsten Lange: DKP åbner sig... *Årsskrift 1997*, ABA 1998, s. 14-19; og Jesper Jørgensen: DKP arkivets endelige ordning, www.arbejdermuseet.dk, maj 2009.

⁹ Artiklerne er baseret på Jesper Jørgensens speciale "*Vort parti er et dansk parti*". *DKP og det nationale 1936-1976*, Aarhus Universitet 2002.

¹⁰ Artiklen er baseret på specialerne Thomas Bindesbøll Larsen: *Komintern, de kommunistiske partier og ikke-angrebspagten 1939-41*, Københavns Universitet 1995 og Lars Jepsen: *DKP i ikke-angrebspagtens skygge – Danmarks Kommunistiske Parti 1939-4*, Københavns Universitet 1997.

¹¹ Se fx Jesper Jørgensen: Debatten om hammer, segl og hagekors, *Arbejderhistorie*, 1-2004, s. 70-73.

¹² Artiklen er baseret på specialet Lasse Kristensen: *Tjekkoslovakiets eksempel. Et etnologisk bidrag til debatten om kommunisternes kultur og den kolde krig*, Københavns Universitet 2005.

¹³ Artiklen er baseret på specialet Niels H. Groth: *Kommunisterne og uroen på det danske arbejdsmarked i foråret 1956*, Roskilde Universitetscenter 1999.

¹⁴ Derudover er der skrevet tre specialer, som kun er tilgængelig på de respektive institutbiblioteker: Jan Buchtik Nielsen: *DKP og antisemitisme. En analyse af den kommunistiske partiavis Land og Folks dækning af skueprocessen mod Rudolf Slansky i Tjekkoslovakiet i 1952*, Syddansk Universitet 2006; Niels Thomsen: *Socialdemokratiet og DKP's modsætning i den umiddelbare efterkrigstid og den borgerlige holdning dertil* og Simon Overbeck: *Danmarks kommunistiske Parti og modstandsarbejdet*, begge Aarhus Universitet 2008.

¹⁵ Se anmeldelser af DIIS-rapporten i *Arbejderhistorie*, 1-2006, 2/3-2006, 4-2006 og 1-2007.

¹⁶ Se anmeldelser af PET-kommissionens beretning i *Arbejderhistorie*, 3/1-2009/2010, s. 161-182.

¹⁷ Artiklen er baseret på specialet *Kampen mellem kommunister og socialdemokrater i fagbevægelsen under efterkrigsopgøret*. Københavns Universitet 2005.

¹⁸ Søren Hein Rasmussen: *Sære alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark*, Odense Universitetsforlag 1997, s. 281.

¹⁹ <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/forskningsprojekter/norcom/>